

Εφαρμογές

ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ & ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΑΝΑΤΥΠΟ_2025

Μαρία-Ανδριανή Κωστοπούλου

Δ.Ν., Αν. Διευθύντρια του Ιδρύματος Μαραγκοπούλου
για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου

| Η φωνή του παιδιού στη δικαιοσύνη

Νέα κατεύθυνση από την απόφαση ΕΔΔΑ,
Μ.Ρ. κ.ά. κατά Ελλάδα

Η φωνή του παιδιού στη δικαιοσύνη

Νέα κατεύθυνση από την απόφαση ΕΔΔΑ, Μ.Ρ. κ.ά. κατά Ελλάδα

Η απόφαση Μ.Ρ. κ.ά. κατά Ελλάδα του ΕΔΔΑ (Σεπτέμβριος 2025) αναγνώρισε για πρώτη φορά ρητά την αυτεπάγγελτη υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να εξετάζουν τη σκοπιμότητα ακρόασης του παιδιού σε υποθέσεις που το αφορούν και να αιτιολογούν ειδικά κάθε αντίθετη κρίση. Η υποχρέωση αυτή αφορά ακόμη και τα μικρά παιδιά, τα οποία πρέπει να αξιολογούνται εξατομικευμένα ως προς την ικανότητά τους να εκφράσουν άποψη. Η απόφαση εντάσσεται στις διεθνείς εξελίξεις προς μια δικαιοσύνη φιλική προς το παιδί.

Μαρία-Ανδριανή Κωστοπούλου

Δ.Ν., Αν. Διευθύντρια του Ιδρύματος Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- I. Εισαγωγή
- II. Τα πραγματικά περιστατικά και οι κρίσεις των εθνικών δικαστηρίων
- III. Διαδικαστικά ζητήματα και παραδεκτό της προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ
- IV. Η κρίση του ΕΔΔΑ: σε τροχιά μετεξέλιξης
- V. Η ένταξη της απόφασης στο πλαίσιο της φιλικής προς το παιδί δικαιοσύνης
- VI. Συμπεράσματα

I. Εισαγωγή

Η προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού έχει τα τελευταία χρόνια βρεθεί στο επίκεντρο της διεθνούς και ευρωπαϊκής συζήτησης, με την ιδέα της φιλικής προς το παιδί δικαιοσύνης να αναδεικνύεται σε βασικό άξονα νομοθετικών και νομολογιακών εξελίξεων. Στο πλαίσιο αυτό, οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ ή Δικαστήριο) διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο, καθώς θέτουν σταδιακά σαφέστερες υποχρεώσεις στα κράτη σχετικά με τη συμμετοχή των παιδιών σε διαδικασίες που τα αφορούν άμεσα. Η πρόσφατη απόφαση Μ.Ρ. κ.ά. κατά Ελλάδα¹ αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της πορείας.

Η απόφαση αυτή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο από διαδικαστική άποψη (II) όσο -και ιδίως- από ουσιαστική (III). Πρόκειται μάλιστα για την πρώτη υπόθεση στην οποία το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ρητά τη διαδικαστική υποχρέωση των δικαστικών αρχών να διερευνούν αυτεπάγγελα κατά πόσον είναι σκόπιμο να εισακουστεί το παιδί και να αιτιολογούν τυχόν κρίση που είναι αντίθετη προς την άσκηση του δικαιώματος αυτού. Όπως αναλύεται παρακάτω, η αποκρυστάλλωση της υποχρέωσης αυτής δεν είναι ξαφνική, αλλά συντελείται υπό το φως των διεθνών και ευρωπαϊκών κανόνων και συνιστά φυσική εξέλιξη της νομολογίας του ίδιου του ΕΔΔΑ (IV).

II. Τα πραγματικά περιστατικά και οι κρίσεις των εθνικών δικαστηρίων

1. ΕΔΔΑ, Μ.Ρ. κ.ά. κ. Ελλάδα, 9.9.2025.

Η υπόθεση αφορούσε μία μητέρα και τα δύο ανήλικα παιδιά της, οι οποίοι προσέφυγαν ενώπιον του ΕΔΔΑ διαμαρτυρόμενοι για την απόφαση των ελληνικών δικαστηρίων να διατάξουν την επιστροφή των παιδιών στον πατέρα τους, κάτοικο Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής. Σε πρώτο βαθμό, το Μονομελές Πρωτοδικείο έκρινε ότι συνέτρεχε εξαίρεση από την υποχρέωση επιστροφής, κατά την έννοια του άρθρου 13(β) της Σύμβασης της Χάγης της 25ης Οκτωβρίου 1980², καθώς αποδείχθηκε η ύπαρξη σοβαρού κινδύνου τα παιδιά να εκτεθούν σε ψυχικό κίνδυνο και να βρεθούν σε κατάσταση μη ανεκτή³. Εντούτοις, το Μονομελές Εφετείο κατέληξε στο ότι η επιστροφή έπρεπε να διαταχθεί. Κατά την κρίση του δικαστηρίου αυτού, οι δυσχέρειες και η αναστάτωση που θα προκαλούσε ο επαναπατρισμός των παιδιών εντάσσονταν στις αναπόφευκτες συνέπειες της διαδικασίας επιστροφής και δεν συνιστούσαν λόγο εξαίρεσης. Η αίτηση αναιρέσης της μητέρας απορρίφθηκε μεταγενέστερα από τον Άρειο Πάγο.

2. Ν. 2102/1992, ΦΕΚ Α' 193/1992, Κύρωση Διεθνούς Σύμβασης για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών.

3. Το Πρωτοδικείο συνεκτίμησε ιδίως την ένταξη των παιδιών στο σχολικό και κοινωνικό περιβάλλον της Ρόδου, τη στενή σχέση και εξάρτησή τους από τη μητέρα, την αδυναμία εγκατάστασής της στις ΗΠΑ λόγω λύσης του γάμου και έλλειψης εργασίας ή κατοικίας εκεί. Έλαβε υπόψη επίσης την απουσία υποστηρικτικού δικτύου από την πλευρά του πατέρα, του οποίου η επαγγελματική απασχόληση δεν του επέτρεπε την καθημερινή φροντίδα των παιδιών. Κατέληξε ότι ένας ενδεχόμενος επαναπατρισμός θα είχε σοβαρές αρνητικές συνέπειες στην ψυχοκοινωνική τους κατάσταση και στην ψυχική τους ισορροπία.

Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ενώπιον του ΕΔΔΑ ότι οι αποφάσεις των ελληνικών δικαστηρίων παραβίασαν δικαιώματά τους που κατοχυρώνονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ ή Σύμβαση). Ειδικότερα, με επίκληση του άρθρου 8 της Σύμβασης, το οποίο προστατεύει το δικαίωμα στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής, προέβησαν ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν αξιολόγησαν με την αναγκαία πληρότητα και επιμέλεια τον σοβαρό κίνδυνο που διέτρεχαν τα δύο ανήλικα παιδιά σε περίπτωση επιστροφής τους στις ΗΠΑ, ιδίως σε σχέση με τις συνθήκες διαβίωσης και την οικογενειακή τους κατάσταση. Επιπλέον, ισχυρίστηκαν ότι οι δικαστικές αρχές παρέλειψαν να προβούν σε ακρόαση των παιδιών, γεγονός που συνιστούσε, κατά την άποψή τους, ουσιώδη πλημμέλεια της διαδικασίας, καθώς τα παιδιά στερήθηκαν τη δυνατότητα να εκφράσουν τις απόψεις τους και να συνεκτιμηθούν αυτές, πριν από τη λήψη απόφασης ικανής να επηρεάσει καθοριστικά το μέλλον τους.

III. Διαδικαστικά ζητήματα και παραδεκτό της προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ

Οι αιτιάσεις των προσφευγόντων άπτονταν του δικαιώματός τους σε σεβασμό της οικογενειακής ζωής. Το ΕΔΔΑ εξέτασε την προσφυγή κατά προτεραιότητα, σύμφωνα με το άρθρο 41 του Κανονισμού του, που ορίζει ότι κατά τον καθορισμό της σειράς με την οποία εξετάζονται οι υποθέσεις, το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη τη σημασία και τον επείγοντα χαρακτήρα των ζητημάτων που τίθενται, βάσει κριτηρίων τα οποία το ίδιο έχει καθορίσει. Υπενθυμίζεται στο πλαίσιο αυτό, ότι ως προς τη χάραξη της προτεραιοποίησης της εξέτασης των προσφυγών που υποβάλλονται ενώπιόν του, το ΕΔΔΑ έχει αποφασίσει ότι οι αιτιάσεις που αφορούν την οικογενειακή κατάσταση των προσφευγόντων -κυρίως όταν διακυβεύεται η ευημερία παιδιού-, εντάσσονται στην πρώτη κατηγορία και εξετάζονται ως επείγουσες⁴.

Ένα ακόμη διαδικαστικό ζήτημα που προέκυψε στην υπόθεση είναι η δυνατότητα που παρασχέθηκε στον πατέρα των παιδιών να παρέμβει ως τρίτος ενώπιον του Δικαστηρίου, κατά το άρθρο 36 παρ. 2 της Σύμβασης⁵. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, η δυνατότητα παρέμβασης είναι ανοικτή σε «κάθε Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος που δεν είναι διάδικο ή κάθε ενδιαφερόμενο πρόσωπο εκτός του προσφεύγοντος»⁶.

Η παρέμβαση τρίτων συνιστά δικονομικό θεσμό, ο κύριος σκοπός του οποίου είναι να επιτρέπει στο Δικαστήριο να λαμβάνει υπόψη τις απόψεις κρατών ή άλλων προσώπων που δεν είναι διάδικοι, επί ζητημάτων που ανακύπτουν στην υπόθεση. Παράλληλα, δίνει τη δυνατότητα υποβολής πληροφοριών ή επιχειρημάτων ευρύτερων ή διαφορετικών από εκείνα που προβάλλουν οι διάδικοι. Η φράση «κάθε ενδιαφερόμενο πρόσωπο» μπορεί να περιλαμβάνει τους αποκαλούμενους: (α) *amici curiae*⁷ και (β) «ενδιαφερόμενους τρίτους».

4. Για το ζήτημα της πολιτικής προτεραιοποίησης της εξέτασης των προσφυγών, βλ. Λ.-Α. Σισιλιάνος, Μ.-Α. Κωστοπούλου, *Η ατομική προσφυγή με βάση την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Συμβούλιο της Ευρώπης, 2020, σελ. 86-88.
5. ΕΔΔΑ, *Μ.Ρ. κ.ά. κ. Ελλάδας*, ό.π., παρ. 82.
6. Βλ. και τον Κανόνα 44 παρ. 3(α) του Κανονισμού του Δικαστηρίου.
7. Για παράδειγμα, μη κυβερνητικές οργανώσεις, ακαδημαϊκοί, ιδιώτες, επιχειρήσεις, άλλοι διεθνείς οργανισμοί, άλλα όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης, ανεξάρτητοι εθνικοί θεσμοί για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Για το ζήτημα των *amici curiae*,

Ως «ενδιαφερόμενοι τρίτοι», νοούνται «πρόσωπα των οποίων τα νομικά δικαιώματα ενδέχεται να επηρεαστούν, έστω και εμμέσως, αν το Δικαστήριο διαπιστώσει παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της»⁸. Στην περίπτωση αυτή, η ορθή απονομή της δικαιοσύνης επιβάλλει οι τρίτοι να ακουστούν, πριν το ΕΔΔΑ αποφανθεί επί ζητήματος που μπορεί να θίξει τα δικαιώματά τους. Οι παρεμβαίνοντες οφείλουν να περιοριστούν στην υποβολή παρατηρήσεων που αφορούν τα πραγματικά και νομικά ζητήματα της υπόθεσης τα οποία συνδέονται με το συγκεκριμένο ενδιαφέρον τους σε αυτήν.

Έτσι, σε υποθέσεις οικογενειακών διαφορών, όπου σε εθνικό επίπεδο μπορεί να υφίστανται συγκρουόμενα συμφέροντα μεταξύ ιδιωτών (π.χ. των γονέων), το ΕΔΔΑ δεν αποκλείεται να επιτρέψει την παρέμβαση του διαδίκου που δεν έχει προσφύγει ενώπιόν του, με την ιδιότητα του «ενδιαφερόμενου τρίτου»⁹. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, μάλιστα σε επίπεδο Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, αποτελεί η υπόθεση *Strand Lobben κ.ά. κατά Νορβηγίας*, η οποία αφορούσε ελλείψεις στη διαδικασία λήψης αποφάσεων που οδήγησαν στην υιοθεσία του παιδιού. Στην εν λόγω υπόθεση, οι ανάδοχοι γονείς παρένεβησαν ενώπιον του Δικαστηρίου με την ιδιότητα των «ενδιαφερόμενων τρίτων»¹⁰. Δεδομένου ότι η κρίση του Δικαστηρίου μπορεί να επηρεάσει τα δικαιώματα του «τρίτου», η συμμετοχή αυτή διασφαλίζει ότι οι απόψεις και τα επιχειρήματά του θα τεθούν υπόψη, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση πληρέστερης και πιο ισορροπημένης δικανικής κρίσης¹¹.

Ένα ακόμη ζήτημα που αξίζει να τονιστεί αφορά το παραδεκτό της προσφυγής στην υπόθεση *Μ.Ρ.* Εν προκειμένω, το Δικαστήριο εξέτασε -μάλιστα αυτεπάγγελα- το ζήτημα της εκπροσώπησης των παιδιών. Στην υπόθεση αυτή, η πρώτη προσφεύγουσα, μητέρα των ανηλίκων, άσκησε την προσφυγή τόσο στο δικό της όνομα όσο και για λογαριασμό των παιδιών. Ο πατέρας, παρεμβαίνων τρίτος, αμφισβήτησε τη νομιμοποίησή της, υποστηρίζοντας ότι η μητέρα δεν είχε δικαίωμα επιμέλειας ή επικοινωνίας.

Το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι η εκπροσώπηση των παιδιών δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται με περιοριστική ή υπερβολικά τεχνική προσέγγιση¹², διευκρινίζοντας παράλληλα ότι η ιδιό-

βλ. ιδίως, Γ. Κτιστάκης, *Οι φίλοι της διεθνούς δικαιοσύνης: Amici curiae ενώπιον των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων*, Π.Ν. Σάκκουλας, 2019, σελ. 67επ.

8. ΕΔΔΑ, Practice Direction, «Third-party intervention under Article 36 § 2 of the Convention or under Article 3, second sentence, of Protocol No. 16», Κανονισμός του Δικαστηρίου, παρ. 12.
9. Βλ. για παράδειγμα, ΕΔΔΑ, *Υ.Υ. και Υ.Υ. κ. Ρωσίας*, 8.3.2022, παρ. 47, όπου δόθηκε η δυνατότητα στον άλλο γονέα να παρέμβει ως ενδιαφερόμενο τρίτο μέρος, καθώς η έκβαση της διαδικασίας στο ΕΔΔΑ θα μπορούσε να επηρεάσει τα γονικά του δικαιώματα σε τυχόν επανάληψη της δίκης στα εθνικά δικαστήρια.
10. ΕΔΔΑ, *Strand Lobben κ.ά. κ. Νορβηγίας* (Ευρεία Σύνθεση), 10.9.2019.
11. Για τα ζητήματα που ανακύπτουν και τις σταθμίσεις που πρέπει να γίνει σε σχέση προς τις παρεμβάσεις τρίτων, βλ. Pere Pastor Vilanova, «Third Parties Involved in International Litigation Proceedings. What Are the Challenges for the ECHR?», στο: Paulo Pinto de Albuquerque, Krzysztof Wojtyczek (επιμ.), *Judicial Power in a Globalized World, Liber Amicorum Vincent De Gaetano*, Springer, 2019, σελ. 377-393.
12. ΕΔΔΑ, *Μ.Ρ. κ.ά. κ. Ελλάδας*, ό.π., ιδίως παρ. 63. Βλ. και ΕΔΔΑ, *Šneersons και Kampanella κ. Ιταλίας*, 12.7.2011, παρ. 61.

τητα του φυσικού γονέα δεν αρκεί αφ' εαυτής για τον σκοπό αυτό όταν η επιμέλεια ανήκει στον άλλο γονέα. Στην προκείμενη περίπτωση, σημείωσε ότι η πρώτη προσφεύγουσα αντιτάχθηκε στην επιστροφή των παιδιών στις ΗΠΑ, επικαλούμενη -όχι αβάσιμα- συναφείς κινδύνους. Επιπλέον, μέχρι τις 31.1.2024, δηλαδή έως και λίγες ημέρες μετά την κατάθεση της προσφυγής¹³, η μητέρα ασκούσε από κοινού με τον πατέρα την επιμέλεια, η οποία στη συνέχεια αποδόθηκε προσωρινά αποκλειστικά σε εκείνον. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Δικαστήριο έκρινε ότι η μητέρα μπορούσε να ενεργήσει προς το βέλτιστο συμφέρον των παιδιών και να ασκήσει την προσφυγή και εξ ονόματός τους¹⁴.

Περαιτέρω, η Κυβέρνηση προέβαλε ένσταση απαραδέκτου λόγω μη εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων¹⁵, υποστηρίζοντας ότι οι προσφεύγοντες δεν είχαν επικαλεστεί ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ ούτε είχαν διατυπώσει ειδικό παράπονο σχετικά με την παράλειψη ακρόασης των παιδιών. Το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι δεν είναι απαραίτητη η ρητή επίκληση της Σύμβασης, αρκεί η αιτίαση να έχει τεθεί «κατ' ουσίαν» στα εθνικά δικαστήρια¹⁶.

Εν προκειμένω, οι προσφεύγοντες είχαν επικαλεστεί ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων το άρθρο 13(β) της Σύμβασης της Χάγης για τη διεθνή απαγωγή παιδιών¹⁷, το οποίο απαγορεύει την επιστροφή του παιδιού, «εφόσον το φυσικό (...) πρόσωπο που αντιτίθεται στην επιστροφή του αποδεικνύει: (...) β) ότι υπάρχει σοβαρός κίνδυνος η επιστροφή του παιδιού να το εκθέσει σε φυσική ή ψυχική δοκιμασία ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο να το περιαγάγει σε μια αφόρητη κατάσταση». Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι με τους ισχυρισμούς αυτούς, οι προσφεύγοντες παραπονούνταν, έστω και εμμέσως, για παραβίαση του δικαιωμάτων τους στον σεβασμό της οικογενειακής τους ζωής, υπό το άρθρο 8 της Σύμβασης. Έτσι, απέρριψε την ένσταση της Κυβέρνησης, ενώ έκρινε ότι το ζήτημα της μη ακρόασης των παιδιών συνδέεται στενά με την ουσία και έπρεπε να εξεταστεί μαζί με αυτήν.

IV. Η κρίση του ΕΔΔΑ: σε τροχιά μετεξέλιξης

Κατά την εξέταση της ουσίας των αιτιάσεων, το ΕΔΔΑ υπενθύμισε ότι στις υποθέσεις διεθνούς απαγωγής παιδιών οι υποχρεώσεις του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ ερμηνεύονται υπό το φως της Σύμβασης της Χάγης (1980) και της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (1989)¹⁸. Σε αυτές τις περιπτώσεις, εξετάζεται κατά πόσον υπήρξε επέμβαση στο δικαίωμα ή αν ενεργοποιούνται οι θετικές υποχρεώσεις του

κράτους για την προστασία του. Για να επιτρέπεται μια παρέμβαση στο δικαίωμα αυτό θα πρέπει να προβλέπεται από νόμο, να εξυπηρετεί κάποιον από τους νόμιμους σκοπούς που αναφέρονται στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 8 ΕΣΔΑ και να είναι αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία. Με άλλα λόγια, να υφίσταται σχέση αναλογίας μεταξύ των μέσων που χρησιμοποιούνται και του επιδιωκόμενου σκοπού¹⁹.

Κρίσιμο είναι αν επιτεύχθηκε δίκαιη ισορροπία μεταξύ των συμφερόντων του παιδιού, των γονέων και της δημόσιας τάξης, με πρωταρχικό γνώμονα το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού, και αν η εθνική διαδικασία υπήρξε δίκαιη και συνεκτίμησε τις συγκεκριμένες συνέπειες της επιστροφής. Οι γενικές αρχές για τον έλεγχο της επέμβασης στο δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής σε υποθέσεις διεθνούς απαγωγής παιδιών έχουν διατυπωθεί ιδίως στις υποθέσεις *Neulinger και Shuruk κατά Ελβετίας*²⁰ και *Χ κατά Λετονίας*²¹.

Στην υπόθεση *Μ.Ρ.*, το Δικαστήριο επισήμανε καταρχάς ότι η διαταγή επιστροφής των δύο παιδιών, όπως εκδόθηκε από τα ελληνικά δικαστήρια, συνιστούσε επέμβαση στο δικαίωμα των προσφευγόντων σε σεβασμό της οικογενειακής τους ζωής. Η επέμβαση αυτή στηριζόταν στη Σύμβαση της Χάγης, που έχει κυρωθεί με τον Ν. 2102/1992 και αποσκοπεί στην προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών των παιδιών²².

Ως προς την αναγκαιότητα της επέμβασης αυτής σε μια δημοκρατική κοινωνία, το καίριο ερώτημα ήταν το κατά πόσον η εθνική απόφαση ελήφθη με γνώμονα το βέλτιστο συμφέρον των παιδιών και, ειδικότερα, αν αποκλείστηκε κάθε σοβαρός κίνδυνος για αυτά κατά την έννοια του άρθρου 13(β) της Σύμβασης της Χάγης. Το ΕΔΔΑ σημείωσε στο σημείο αυτό ότι τα εθνικά δικαστήρια συνεκτίμησαν όλα τα προσκομισθέντα στοιχεία -περιλαμβανομένων ενόρκων καταθέσεων και ψυχολογικών εκθέσεων για την κατάσταση των παιδιών- και προέβησαν σε εξέταση μαρτύρων. Επιπλέον, οι προσφεύγοντες δεν ισχυρίστηκαν ότι αγνοήθηκαν αποδεικτικά στοιχεία.

Παρόλα αυτά, τα παιδιά δεν είχαν εισακουσθεί στις εθνικές διαδικασίες και δεν προέκυπτε από τα στοιχεία κατά πόσον είχε διατυπωθεί σχετικό αίτημα από τους προσφεύγοντες ή, εφόσον αυτό έγινε, εάν είχε απορριφθεί από τα δικαστήρια. Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι έως τώρα δεν έχει αναγνωρίσει στη νομολογία του με απόλυτη σαφήνεια τη θετική υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να εξετάζουν αυτεπάγγελτα κατά πόσον τα παιδιά πρέπει να ακουστούν στο πλαίσιο διαδικασιών που αφορούν τα δικαιώματά τους²³.

Για την αξιολόγηση του ζητήματος αυτού, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη τις εξελίξεις σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού και το δικαίωμα ακρόασής του. Ειδικότερα, αναφέρθηκε, μεταξύ άλλων, στη Σύσταση CM/Rec(2025)4 της Επιτροπής Υπουργών προς τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης²⁴ και κατέ-

13. Η προσφυγή ασκήθηκε στις 19 Ιανουαρίου 2024.

14. ΕΔΔΑ, *Μ.Ρ. κ.ά. κ. Ελλάδα*, ό.π., παρ. 64. Βλ. επίσης, ΕΔΔΑ, *Σ.Ν. και Μ.Β.Ν. κ. Ελβετίας*, 23.11.2021, παρ. 63-66.

15. Η εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων είναι μία από τις προϋποθέσεις παραδέκτου της προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ, σύμφωνα με το άρθρο 35 παρ. 1 της Σύμβασης.

16. Για την κατ' ουσίαν εξάντληση των ενδίκων μέσων, βλ. Π. Βογιατζής, Α. Γκαγκάση, «Άρθρο 35», στο: Λ.-Α. Σισιλιάνος (διεύθ. έκδ.), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο*, 3η έκδ., Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σελ. 808-838, ιδίως σελ. 818. Βλ. επίσης, Λ.-Α. Σισιλιάνος, Μ.-Α. Κωστοπούλου, *Καταθέτοντας μία προσφυγή στο ΕΔΔΑ. Η διαδικασία με βάση την ΕΣΔΑ: Πρακτικός Οδηγός*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 39.

17. Της Διεθνούς Σύμβασης για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών (1980).

18. ΕΔΔΑ, *Μ.Ρ. κ.ά. κ. Ελλάδα*, ό.π., παρ. 84.

19. Βλ. επίσης, Μ. Καραβίας, «Άρθρο 8», στο: Λ.-Α. Σισιλιάνος (διεύθ. έκδ.), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο*, 3η έκδ., Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σελ. 447-533, σελ. 497-499.

20. ΕΔΔΑ, *Neulinger και Shuruk κ. Ελβετίας* (Ευρεία Σύνθεση), 6.7.2010, παρ. 131-140.

21. ΕΔΔΑ, *Χ κ. Λετονίας* (Ευρεία Σύνθεση), 26.11.2013, παρ. 92-108.

22. ΕΔΔΑ, *Μ.Ρ. κ.ά. κ. Ελλάδα*, ό.π., παρ. 87-89.

23. ΕΔΔΑ, *Μ.Ρ. κ.ά. κ. Ελλάδα*, ό.π., παρ. 100.

24. Σύσταση CM/Rec(2025)4 της Επιτροπής Υπουργών προς τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την προ-

ληξε ότι, υπό το φως των ισχυόντων ρυθμιστικών προτύπων, φαίνεται ότι διαμορφώνεται συναίνεση μεταξύ των κρατών ως προς την υποχρέωση να εξασφαλίζεται στα παιδιά πραγματική και ουσιαστική δυνατότητα να εκφράζουν τη γνώμη τους, είτε άμεσα είτε με άλλο πρόσφορο τρόπο, μέσω διαδικασιών και μηχανισμών προσαρμοσμένων στις ανάγκες τους.

Σύμφωνα με το Δικαστήριο, έχει πλέον επέλθει το πλήρωμα του χρόνου ώστε να αναγνωρισθεί ρητά ότι οι εθνικές αρχές υποχρεούνται να εξετάζουν τη σκοπιμότητα ακρόασης του παιδιού και, σε περίπτωση αρνητικής κρίσης, να αιτιολογούν ειδικώς την απόφασή τους. Υπό τις περιστάσεις της υπόθεσης -αφενός τις αντιφατικές αποφάσεις Πρωτοδικείου και Εφετείου ως προς την επιστροφή των δύο ανηλίκων, και αφετέρου τη ριζική μεταβολή που θα συνεπαγόταν για τις συνθήκες διαβίωσής τους η επιστροφή στις ΗΠΑ- το Δικαστήριο έκρινε ότι τα εθνικά δικαστήρια όφειλαν, προς εκπλήρωση της υποχρέωσής τους να ενεργούν με γνώμονα το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού, να εξετάσουν αυτεπάγγελτα τη σκοπιμότητα της ακρόασής του, ανεξαρτήτως της ύπαρξης ή μη σχετικού αιτήματος εκ μέρους των προσφευγόντων²⁵.

Με βάση τα ανωτέρω, το Δικαστήριο έκρινε ότι, μη διερευνώντας τη σκοπιμότητα ακρόασης των παιδιών, τα εθνικά δικαστήρια δεν έκαναν χρήση όλων των διαθέσιμων μέσων για να αποκλείσουν την ύπαρξη «σοβαρού κινδύνου» κατά την έννοια του άρθρου 13(β) της Σύμβασης της Χάγης. Ως εκ τούτου, η εσωτερική διαδικασία δεν ανταποκρίθηκε στις δικονομικές εγγυήσεις που απορρέουν από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ και διαπιστώθηκε παραβίαση της διάταξης αυτής. Με τον δικανικό αυτό συλλογισμό, η απόφαση *Μ.Ρ. κ.ά. κατά Ελλάδας* αποτέλεσε την πρώτη στην οποία το ΕΔΔΑ διατύπωσε ρητώς ότι τα εθνικά δικαστήρια έχουν υποχρέωση να εξετάζουν αυτεπάγγελτα τη σκοπιμότητα ακρόασης των παιδιών και να αιτιολογούν ειδικώς τυχόν απόφαση περί μη ακρόασης.

V. Η ένταξη της απόφασης στο πλαίσιο της φιλικής προς το παιδί δικαιοσύνης

Η σχολιαζόμενη απόφαση έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς αναγνωρίζει ρητά το δικαίωμα των παιδιών να ακουστούν σε διαδικασίες που επηρεάζουν άμεσα τη ζωή τους. Η πρωτοτυπία της έγκειται στο ότι, για πρώτη φορά, το ΕΔΔΑ διατυπώνει ρητώς τις υποχρεώσεις των εθνικών αρχών - κυρίως των δικαστικών - αναγνωρίζοντας θετική υποχρέωση προς τούτο. Παρά τον καινοτόμο χαρακτήρα της, η απόφαση συνιστά παράλληλα φυσική εξέλιξη της νομολογίας του Δικαστηρίου, σε συνδυασμό με τις διεθνείς και ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες που ενισχύουν τον ρόλο του παιδιού στη διαδικασία. Εντάσσεται, έτσι, στο ευρύτερο πλαίσιο ανάπτυξης ρυθμιστικών και νομολογιακών προτύπων που κατοχυρώνουν τον κεντρικό ρόλο του παιδιού στις δίκες που το αφορούν και προάγουν την ιδέα μιας φιλικής προς το παιδί δικαιοσύνης.

Σε διεθνές επίπεδο, το Γενικό Σχόλιο υπ' αριθ. 12 (2009) της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού²⁶ διευκρίνισε το περιεχόμενο και την εμβέλεια του άρθρου 12 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών, υπογραμμίζοντας τη σημασία της ενεργούς

συμμετοχής των παιδιών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και της δημιουργίας συνθηκών που ενισχύουν τη φωνή τους σε θεσμικό και κοινωνικό επίπεδο. Σημαντικές στο πεδίο αυτό είναι και οι Κατευθυντήριες Γραμμές της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για μια δικαιοσύνη φιλική προς το παιδί²⁷, καθώς και η Σύσταση CM/Rec(2025)4 της Επιτροπής Υπουργών προς τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης²⁸.

Στη νομολογία του ΕΔΔΑ, υπενθυμίζεται ενδεικτικά ότι, λίγα χρόνια νωρίτερα, στην υπόθεση *Μ.Κ. κατά Ελλάδας*, το Δικαστήριο είχε επισημάνει ότι η γνώμη του παιδιού αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο σε υποθέσεις που το αφορούν²⁹. Περαιτέρω, σε άλλες αποφάσεις του έχει κρίνει ότι τα πολύ νεαρά παιδιά δεν πρέπει να αποκλείονται από την άσκηση του δικαιώματος ακρόασης αποκλειστικά λόγω της ηλικίας τους. Αντιθέτως, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να στηρίζονται σε εμπειρογνομosύνες και να προβαίνουν σε αντικειμενική εκτίμηση, λαμβάνοντας υπόψη την ηλικία και την ωριμότητα των παιδιών, προκειμένου να αποφασίσουν εάν αυτά είναι δυνατό να εξεταστούν, ενδεχομένως με τη συνδρομή παιδοψυχολόγου³⁰.

Με άλλα λόγια, τα δικαστήρια δεν θα πρέπει να ξεκινούν από την παραδοχή ότι τα μικρά παιδιά στερούνται ικανότητας να ακουστούν· αντίθετα, οφείλουν να ζητούν τη γνώμη ειδικών για την εκτίμηση της συγκεκριμένης περίπτωσης³¹. Θα μπορούσε δηλαδή κάποιος να ισχυρισθεί ότι το τεκμήριο ακρόασης των παιδιών πλέον αντιστρέφεται, υπό την έννοια ότι καταρχήν τα παιδιά θα πρέπει να ακούγονται, εκτός εάν υφίστανται αντικειμενικοί και σοβαροί λόγοι που να αποκλείουν τη συμμετοχική τους ικανότητα στη διαδικασία.

Η απόφαση *Μ.Ρ. κατά Ελλάδας* προχωρά ένα βήμα παραπέρα, διευκρινίζοντας ότι η υποχρέωση των εθνικών αρχών να διερευνούν τη σκοπιμότητα ακρόασης του παιδιού είναι αυτεπάγγελτη και όχι εξαρτώμενη από σχετικό αίτημα των διαδίκων. Σημαντικό είναι ότι η υποχρέωση αυτή δεν συνδέεται με ηλικιακό κριτήριο· στη συγκεκριμένη μάλιστα υπόθεση τα παιδιά ήταν μόλις 6 και 4 ετών. Η συλλογιστική του Δικαστηρίου αναδεικνύει την ανάγκη καθιέρωσης δικονομικών εγγυήσεων ώστε τα πολύ μικρά παιδιά να μην παραγνωρίζονται και να μην εφαρμόζεται γενικός κανόνας αποκλεισμού τους από την ακρόαση. Συνεπώς, απαιτείται ενδελεχής εκτίμηση κατά περίπτωση της ικανότητας του παιδιού να σχηματίζει και να

27. Οι Κατευθυντήριες Γραμμές υιοθετήθηκαν από την Επιτροπή Υπουργών στις 17 Νοεμβρίου 2010. Βλ. ειδικότερα τις παραγράφους 44-49 και 54.

28. Όπως υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών στις 28 Μαΐου 2025, κατά την 1529^η συνεδρίαση των Αναπληρωτών Υπουργών. Βλ. τις παρ. 19-31 της Σύστασης.

29. ΕΔΔΑ, *Μ.Κ. κ. Ελλάδας*, 1.2.2018, παρ. 91.

30. Βλ. στο σημείο αυτό, ΕΔΔΑ, *Petrom και Χ κ. Ρωσίας*, 23.10.2018, παρ. 108, *Zelika Magomadova κ. Ρωσίας*, 8.10.2019, παρ. 116. Βλ. επίσης, *N.TS. κ.ά. κ. Γεωργίας*, 2.2.2016, παρ. 78-80, καθώς και την προγενέστερη απόφαση *Sahin κ. Γερμανίας* (Ευρεία Σύνθεση), 8.7.2003, που αφορούσε παιδί ηλικίας 5 ετών.

31. Βλ. στο ίδιο πνεύμα, το Γενικό Σχόλιο υπ' αριθ. 12 (2009) σχετικά με το δικαίωμα του παιδιού να ακούγεται (παρ. 20). Βλ., επίσης, Stephanie Rap, «Child Participation in Family Law Proceedings: Pedagogical Insights on Why and How to Involve Children», στο: Wendy Schrama, Marilyn Freeman, Nicola Taylor, Marielle Bruning (Eds.), *International Handbook on Child Participation in Family Law*, Cambridge, Intersentia, 2021, σελ. 56-57.

στασία των δικαιωμάτων και του βέλτιστου συμφέροντος του παιδιού στο πλαίσιο διαδικασιών χωρισμού γονέων.

25. ΕΔΔΑ, *Μ.Ρ. κ.ά. κ. Ελλάδας*, 9.9.2025, ιδίως παρ. 102.

26. Γενικό Σχόλιο υπ' αριθ. 12 (2009) της Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού σχετικά με το δικαίωμα του παιδιού να ακούγεται (CRC/C/GC/12).

εκφράζει τις απόψεις του, διαφορετικά η παράλειψη αυτού του βήματος δύναται να καθιστά ελλιπή τη διαδικασία λήψης της απόφασης.

Εν προκειμένω, αξίζει να σταθεί κανείς στην έννοια της «αποτελεσματικής» άσκησης του δικαιώματος ακρόασης του παιδιού. Διότι ακόμη και εκεί που προβλέπεται ή επιτρέπεται στην πράξη η ακρόαση του παιδιού, δεν διασφαλίζεται πάντα ότι το παιδί θα υποστηριχθεί καταλλήλως ώστε να μπορέσει να ασκήσει το δικαίωμά του κατά τρόπο αποτελεσματικό³². Στην απόφαση *Μ.Ρ.*, εξάλλου, το Δικαστήριο αναφέρθηκε σε διαμόρφωση συναίνεσης των κρατών ως προς την υποχρέωση να παρέχεται στο παιδί «μια πραγματική και αποτελεσματική δυνατότητα» να εκφράσει τη γνώμη του³³.

Συναφώς, το Γενικό Σχόλιο υπ' αριθ. 12 (2009) της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού συνδέει άρρηκτα την αποτελεσματικότητα του δικαιώματος ακρόασης με το δικαίωμα ενημέρωσης του παιδιού και, γενικότερα, με τη δημιουργία κατάλληλων συνθηκών και την παροχή της αναγκαίας υποστήριξης για την άσκηση του (παρ. 60). Σύμφωνα με την Επιτροπή, η ουσιαστική ακρόαση του παιδιού προϋποθέτει διαδικασίες προσβάσιμες και προσαρμοσμένες στην ηλικία του, με κατάλληλη ενημέρωση, υποστήριξη και φιλικό περιβάλλον (χώροι, προσωπικό, ατμόσφαιρα)³⁴. Η συμμετοχή του παιδιού πρέπει να νοείται ως συνεχής διαδικασία και όχι ως μεμονωμένο γεγονός, με τα κράτη να οφείλουν να ενσωματώνουν τις απαιτήσεις αυτές στο πλαίσιο εφαρμογής του άρθρου 12 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού³⁵.

Η αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος ακρόασης έχει αποτελέσει επανειλημμένα αντικείμενο ελέγχου της Επιτροπής. Η διαπίστωση προβλημάτων που παρεμποδίζουν την άσκηση του κατά τρόπο ουσιαστικό, καθώς και η ανάγκη ενίσχυσης της εφαρμογής της σχετικής νομοθεσίας, καταγράφονται συχνά στις καταληκτικές παρατηρήσεις της. Ενδεικτικά, η Επιτροπή είχε καλέσει προ ολίγων ετών την Ελλάδα να λάβει τα αναγκαία μέτρα για να διασφαλίσει την αποτελεσματική εφαρμογή της νομοθεσίας που αναγνωρίζει το δικαίωμα του παιδιού να ακούγεται στις σχετικές νομικές διαδικασίες. Μεταξύ άλλων, να το πράξει μέσω της θέσπισης συστημάτων ή/και διαδικασιών ώστε οι κοινωνικοί λειτουργοί και τα δικαστήρια να συμμορφώνονται με την αρχή αυτή, καθώς και μέσω της ενίσχυσης των ικανοτήτων των επαγγελματιών (επιμόρφωση) για να χρησιμοποιούν τα εν λόγω συστήματα και διαδικασίες³⁶. Παρόμοιες συστάσεις έχουν απευθυνθεί και σε άλλα κράτη³⁷.

VI. Συμπεράσματα

Η απόφαση *Μ.Ρ. κ.ά. κατά Ελλάδας* σηματοδοτεί ένα ουσιαστικό βήμα στην εμβάθυνση της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού υπό το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, για δύο κυρίως λόγους. Πρώτον, επειδή καθιστά απολύτως σαφές ότι η ακρόαση του παιδιού δεν αποτελεί απλώς διαδικαστικό δικαίωμα, αλλά αναπόσπαστο τμήμα της διαδικασίας σε υποθέσεις που επηρεάζουν καθοριστικά τη ζωή του. Δεύτερον, επειδή το Δικαστήριο αναγνώρισε για πρώτη φορά ρητά την αυτεπάγγελτη υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να εξετάζουν τη σκοπιμότητα της ακρόασης και να αιτιολογούν ειδικώς κάθε απόφαση μη ακρόασης, ανεξαρτήτως ύπαρξης σχετικού αιτήματος από τους διαδίκους.

Το νομολογιακό αυτό βήμα δεν εμφανίζεται αποκομμένο, αλλά ως φυσική εξέλιξη μιας πορείας που ήδη είχε προδιαγραφεί από προηγούμενες αποφάσεις του ΕΔΔΑ, καθώς και από συναφή διεθνή και περιφερειακά κείμενα, όπως η πρόσφατη Σύσταση CM/Rec(2025)4 και η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Το Δικαστήριο φαίνεται να αναζητά και στη συνέχεια να επιβεβαιώνει μια ευρύτερη συναίνεση που διαμορφώνεται στο πεδίο του διεθνούς και ευρωπαϊκού δικαίου ως προς την ανάγκη αναγνώρισης ουσιαστικής και αποτελεσματικής δυνατότητας του παιδιού να εκφράζει τη γνώμη του.

Ιδιαίτερη σημασία έχει ότι η υποχρέωση αυτή δεν συναρτάται με ηλικιακά όρια· ακόμη και πολύ μικρά παιδιά, όπως τα παιδιά 6 και 4 ετών της σχολιαζόμενης υπόθεσης, δεν μπορούν να αποκλείονται εκ προοιμίου από την άσκηση του δικαιώματος ακρόασης. Αντιθέτως, οι εθνικές αρχές οφείλουν να προβαίνουν αυτεπάγγελτα σε εξατομικευμένη εκτίμηση, με τη συνδρομή εμπειρογνομόνων όπου χρειάζεται, ώστε να διαμορφώνεται κατά πόσον το παιδί μπορεί να διαμορφώσει και να εκφράσει απόψεις. Με τον τρόπο αυτό αποτρέπεται η εφαρμογή γενικών κανόνων αποκλεισμού και διασφαλίζεται ότι το παιδί αντιμετωπίζεται ως ενεργό υποκείμενο δικαιωμάτων.

Συνολικά, η απόφαση χαρακτηρίζεται από πρωτοτυπία, αλλά ταυτόχρονα συνιστά και φυσική συνέχεια της εξελισσόμενης νομολογίας του ΕΔΔΑ και των διεθνών εξελίξεων. Καθιστά σαφές ότι το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού δεν μπορεί να υπερθηθεί χωρίς την ουσιαστική του συμμετοχή στη διαδικασία, και θέτει τις βάσεις για την ενίσχυση δικονομικών εγγυήσεων που θα καθιστούν την παιδοκεντρική δικαιοσύνη όχι μόνο ρητορικό ιδεώδες αλλά πραγματικότητα.

32. Για μία συγκριτική ανάλυση των υποθέσεων ενώπιον του ΕΔΔΑ όπου διαπιστώθηκε ανεπαρκής ή ακατάλληλος τρόπος συμμετοχής των παιδιών στις εγχώριες διαδικασίες βλ., Charlotte Mol, *The child's right to participate in family law proceedings: represented, heard or silenced?*, Intersentia, 2022, σελ. 151-200.

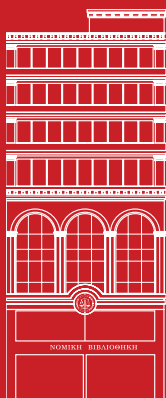
33. ΕΔΔΑ, *Μ.Ρ. κ.ά. κ. Ελλάδας*, 9.9.2025, παρ. 100.

34. Ό.π., παρ. 34.

35. Ό.π., παρ. 133.

36. Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Καταληκτικές Παρατηρήσεις: Ελλάδα, CRC/C/GRC/CO/4-6, παρ. 20^α.

37. Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Καταληκτικές Παρατηρήσεις: Εσθονία, CRC/C/EST/CO/5-7, 18.6.2024, παρ. 20· Καταληκτικές Παρατηρήσεις: Γεωργία, CRC/C/GEO/CO/5-6, 25.6.2024, παρ. 19· Καταληκτικές Παρατηρήσεις: Λιθουανία, CRC/C/LTU/CO/5-6, 7.3.2024, παρ. 22· Καταληκτικές Παρατηρήσεις: Αλβανία, CRC/C/ALB/CO/5-6, 17.10.2023, παρ. 20.

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Εκδοση | Εκπαίδευση | Καινοτομία

ΑΘΗΝΑ - ΚΕΝΤΡΙΚΑ:

Μαυρομιχάλη 23, 106 80 | T 210 3678800 (30 γραμμές) | F 210 3678922 | E info@nb.org

ΑΘΗΝΑ:

Μαυρομιχάλη 2, 106 80 | T 210 3607521 | F 210 3603975 | E m2bookstr@nb.org

ΠΑΤΡΑ:

Κανάρη 15, 262 22 | T 2610 361600 | F 2610 361515 | E nbpatra@nb.org

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ:

Φράγκων 1, 546 26 | T 2310 545618, 2310 532134 | F 2310 551530 | E nbthess@nb.org

www.nb.org